

הרב איתם הנקין הי"ד

תשובה לתלמיד בעניין איסורי תולעים*

בס"ד, ג' באלול תשע"ה

לכבוד ר' איתם הנקין שלום וברכה.

למדתי את ספרך הנהדר 'לכם יהיה לאכלה', ובמספר הזדמנויות אף יצא לי לשבח אותו בפני תלמידים צעירים בישיבה. זהו הרקע לפנייתי אליך.

אני יודע, על סמך הקדמתך לספר, שאינך רוצה לפסוק הלכה למעשה בתחום. עם זאת, אולי תוכל בכל זאת לתת לי איזושהי הדרכה בנושא.

כפי שהנך בוודאי יודע, לאדם המצוי שחושש מתולעים במאכליו יש שתי ברירות: החמרה קיצונית מבית 'מכון התורה והארץ' ודומיו, או התעלמות מהאיסור, גם אם בלית ברירה. משום שמי שמפרסם הנחיות ספציפיות הם המחמירים, כמו הרב ויא ואחרים. מי שרוצה ללכת ע"פ עיקר הדין - מצוי בבעיה. תות השדה, למשל, הוא יוצא דופן - משום שאתה, או הרב ליאור, פרסמתם הנחיות מקלות יחסית.

מכאן אני מגיע לעצם השאלה: מה עושים? כאשר אני לומד על ענייני תולעים במזון, היכן אוכל לקבל הדרכה כיצד נכון וראוי לנהוג?

אפרט, ואולי ע"י כך תתלבן מעט השאלה:

א. צימוקים. אפשר לראות בפרסומים של 'המחמירים' שיש נגיעות גבוהה בצימוקים. אולם לבושת, מעולם לא ראיתי חרק זז על צימוק! אני תמיד מסתכל לפני האכילה, ובסוף אוכל פחות או יותר כרגיל. למעשה אינני יודע - אני צודק? האם אכן לפי הגישה המקילה בעצם אין צורך לבדוק צימוקים? או שמא אני פשוט לא יודע לחפש...

ב. גרעינים שחורים. הבנתי פעם שהגרעינים המרים מאוד, שיש בהם כמין אבקה - מכילים בעצם זחלים וכדומה. וכאן שואל הבן, שמבין ש"לכם יהיה לאכלה" - מה הדין? אם הכנסתי לפה ושמת לי לב לחשש חרקים, לירוק החוצה? לשטוף את הפה? אני מקווה שדבריי ותהיותיי מובנים. שוב, אינני יודע מה תאמר לי הלכה למעשה, אך ממש אין לי מושג למי לפנות.

בתודה רבה.

* תשובה לספיקות של תלמיד בענייני איסור תולעים, שהשיב הרב איתם שבועות ספורים לפני שנרצח עם רעייתו ב"ט תשרי תשע"ו. תודה לאביו רב יהודה ה' הנקין שליט"א ולכל בני ביתו על הרשות להדפיסה בה'מעין', לעילוי נשמתו הטהורה של מחברה הי"ד.

תשובה:

שלום רב.

השאלות ששאלת במכתבך הן שאלות טובות מאוד. אכן, עבור מי שאינו רוצה לקבל באופן אוטומטי את הוראותיהם של המכונים השונים, למשל משום שלדעתו ההוראות הללו מבוססות לא פעם ולא פעמיים על שיקולים צדדיים או על הכרעות פרטיות, קשה מאוד למצוא דרך אחרת ללכת בה. זאת בעיקר משום שרוב העוסקים בתחום מוסרים לציבור רק את השורה התחתונה שלפי שיקול דעתם, באופן שיש בו עירוב בין בירור המציאות לבירור ההלכה. הם אינם נוהגים משום-מה בדרך כלל לפרסם את פירוט תוצאות הבדיקות שערכו - אלא רק את ההוראה למעשה, והדבר אינו מאפשר לאחרים - ואפילו לגדולי תורה והוראה מובהקים - להביע דעה בנושא באופן עצמאי. הרי כל מה שנוגע למציאות של ענייני החרקים, שכיחותם, אפשרות הסרתם וכו' אינו מן הדברים הנלמדים בבית המדרש, וממילא בדורנו, שבו "נמסר" העיסוק בתחום למכונים ולמומחים (כחלק מההליכי "מקצועיזציה" של חלקים בהלכה היישומית בעידן הטכנולוגי), גם הגדולים שבגדולים אינם יכולים לחוות דעתם אלא במידה שהעוסקים בבירור המציאות מואילים למסור להם את ממצאיהם, ולא רק את מסקנותיהם.

אני הקטן חושב מזה שנים שההתנהלות הזו אינה כהוגן, ומוטב היה שהמכונים העוסקים בתחום יתמקדו בבירור המציאות ובפרסומה, ואילו את ההכרעה למעשה וההוראה לציבור ישאירו לכלל הרבנים והיושבים על מדין (קל וחומר כאשר יש מידה מסויימת של ניגוד אינטרסים בשילוב בין בדיקת המציאות והוראה לציבור ומתן כשרות למוצרים, ואכמ"ל; ויש גם סיבות נוספות המביאות לנטייה לצד החומר א.ב.נ.ש).

מה עושים, אם כן? ראשית, יש לציין בכל זאת שיש גופים המדווחים מדי פעם לציבור הרחב על ממצאי בדיקותיהם, כגון 'מכון התורה והארץ' ו'המכון למצוות התלויות בארץ', וכך מתאפשר למי שבקי דיו בעניינים אלו והלכותיהם לשפוט את הזיקה שבין הממצאים לבין ההוראה לציבור בנושא שדווח.

יש אפוא, בתור בסיס, להיות בקיא די הצורך בפרטי ההלכות בעניינים אלו, וכן להכיר לרוחב את המציאות הכללית: מה הם סוגי הנגיעות העשויים להיות מצויים בפרי או ירק מסוים, ומה תכונותיהם (במישור זה הספר של הרב ויא עושה עבודה טובה מאוד). אם יש את הבסיס הזה, מה שנשאר הוא לברר ככל האפשר - אם אפשר - את המציאות הספציפית, לגבי פרי או ירק מסוים: עד כמה החרקים העלולים להיות בו שכיחים בפועל ובאלו תנאים (במישור זה הספר הנ"ל טוב פחות, בלשון המעטה), כיצד אפשר לנקות אותם, וכן הלאה.

אלא שאת זאת, כאמור, ניתן לעשות רק במקרים בהם אחד הגופים העוסקים בתחום פרסם ממצאים מפורטים. מה עושים כשאין ממצאים כאלו שניתן להיעזר בהם, כפי שהוא במקרים רבים מאוד? כאן, לענ"ד, אפשר להתנהל תוך שימוש בכמה עקרונות (את רובם פירטתי וביארתי לאורך ספרי, גם אם לא מתוך אספקלריא מעשית). ראשית, הדבר החשוב ביותר לדעת, הוא האם החשש בפרי/ירק מסוים הוא שרוב פרטיו נגועים ('מוחזק כנגוע'), או רק מיעוט מהם ('מיעוט המצוי')? יש הבדל תהומי בין שני המצבים, כי בראשון הדין נוטה שהאיסור לאוכלו ללא בדיקה הוא מדאורייתא, כי הנחת המוצא היא שיש בו חרקים, ואילו השני מותר מדאורייתא, אלא שחז"ל תיקנו בדיקה. ואת הבדיקה הזו, כפי שהארכתי בספרי, תיקנו חז"ל באופנים מסויימים דווקא, ולמשל לא כשהיא כרוכה בטורח גדול (שהוא אמנם מושג יחסי).

ממילא, כשמדובר במקרה האחרון (מיעוט המצוי), על האדם לברר כפי יכולתו - ולשם כך דרוש כאמור להכיר מראש את המציאות שצריך לחפש אחריה - כיצד נראים החרקים, היכן למצוא אותם וכו', ולאחר שעשה כן הפרי מותר באכילה מעיקר הדין. לעומת זאת, כשמדובר במקרה הראשון (מוחזק לנגוע) הדברים בעייתיים יותר, וקשה יותר לפלס דרך לכתחילה.

כמובן, לעיתים הבעיה היא לברר בעצם העניין, האם החשש במין מסויים הוא חשש למיעוט או חשש לרוב. והדברים חוזרים שוב למדיניות הבעייתית לענ"ד של רוב העוסקים בתחום.

הנה למשל, כתבת על צימוקים, שהמחמירים כותבים שיש בהם נגיעות גבוהה. ואכן, בדף עדכון שפורסם בתשע"ב על פי ספרי הרב ויא, נכתב כי בצימוקים קיימת "נגיעות רבה" עד כדי שגם כשקונים צימוקים עם הכשר הבד"צ יש לעשות להם בדיקה מורכבת ביותר. אבל תא חזי, בעדכון של מכון התורה והארץ מאותה שנה נכתב כי "בצימוקים השנה כמעט ולא נמצאה נגיעות". אם כן שפיר לא מצאת! ולענ"ד ברור שהנתונים בדף המופץ ע"פ הרב ויא אינם מתעדכנים באמת מדי שנה, אלא מועתקים בקביעות כפי שהם, והשינויים הריהם יוצאי דופן. אך ראה זה פלא, שגם באותו עדכון של מכון התורה והארץ שבו הודיעו שהשנה כמעט אין נגיעות בצימוקים, אף הם הנחו למעשה לעשות את אותה בדיקה משונה, של השריית הצימוקים במים וכו'! (והדברים חזרו גם בעדכון משנת תשע"ג).

דוגמא נוספת: לגבי תאנים ארוזות נמסר בעדכון מכון התורה והארץ מתשע"ב ששיעור הנגיעות בהן הוא 30%. כשקראתי זאת בשעתו ראיתי בכך חידוש עצום - שהרי פירוש הדברים שרוב התאנים אינן נגועות, וזהו כמדומה ההיפך ממה שנמסר לציבור כבר כמעט שנות דור! ובעדכון מתשע"ד אף נמסר ששיעור הנגיעות שנמצא בתאנים הוא 18% בלבד. וכאמור יש הבדל גדול מאוד לדינא בין מציאות שבה

הרוב נגוע לבין אם זה רק המיעוט. ואף על פי כן, לא בצימוקים ולא בתאנים וגם לא בשזיפים וכן הלאה, לא מצאנו שהשתנה אצלם דבר בהוראה לציבור (דווקא בתותים חל שינוי, שבעוד שלפני כמה שנים הורו רבני מכון התורה והארץ לשפשף את התותים במברשת לאחר השריה, מוכנים היום להסתפק בשלוש השריות בלי שפשוף).

מה פשר הדבר? לענ"ד מדובר בשיקול חינוכי-ציבורי סמוי: הרי המספרים המדוייקים משתנים כל פעם, ולא ניתן לבלבל את הציבור כל שנה עם הוראות חדשות ונתונים חדשים, לכן יותר טוב להורות באופן אחיד, ליתר ביטחון (כמובן ששיקול זה יטה תמיד לצד החומרא). אבל מאידך כמובן שאין זה יכול לחייב את מי שידע די הצורך את הדינים ומכיר גם את המציאות. מה גם שאף מבחינה חינוכית-ציבורית שייכים כאן דברי הרא"ה קוק זצ"ל המפורסמים לביד"צ ירושלים על תכונת בני דורותינו, המזהים ניסיונות לאסור את מה שמותר מעיקר הדין.

לסיכום:

1. על מנת להתנהל בצורה 'עצמאית' בתחום בדיקת המזון מתולעים, צריך קודם כל לדעת היטב את פרטי הדינים ועקרונותיהם, ולהכיר את המציאות הכללית של החרקים במזון.

2. על בסיס הידע הזה יש להתחקות ככל האפשר אחר המציאות במין ספציפי, כאשר לעיתים יעמוד לרשותנו פירוט סטטיסטי מדוקדק (אם פורסם כזה) ולעיתים רק הערכה כללית; הדבר החשוב ביותר בשלב זה הוא להבין האם החשש באותו מין ספציפי הוא (א) שרוב פרטיו נגועים, (ב) או שרק מיעוטם.

3. באפשרות (א) ההתקדמות מכאן תהיה מורכבת יותר, וייתכן שניתקל במבוי סתום, על כל פנים במישור לכתחילה. ואילו באפשרות (ב) יש על פי רוב בידו של האדם לברר ולבדוק כפי מה שהדין מצריך. וכן בדיעבד, במקרה שהבדיקה לא נעשתה, כגון שמתארחים והוגשה לשולחן מנה מוכנה וכבר אי אפשר לבדוק, במקרה זה אפשר לסמוך ולאכול.

4. הצימוקים למשל, לאור הנתונים שנמסרו זה כמה שנים ולאור מה שנראה במציאות, נראה פשוט מעיקר הדין שאפשר להסתפק בבדיקה מדגמית בעין - לפתוח כמה צימוקים ולהביט בפנים, וכן מול האור. לפי נתוני מכון התורה והארץ הרי אין הצימוקים צריכים בדיקה כלל, אבל כיוון שהמציאות יכולה בהחלט להשתנות, לא רק משנה לשנה אלא גם בין אריזה לאריזה, וכיוון שיש שממשיכים לטעון שהצימוקים נגועים לא מעט, הרי שהבדיקה המדגמית - בכגון דא - היא ממוצע הולם.

לעניין גרעינים שחורים, אכן מחמת בעיית הנגיעות הרווחת בהם (בשיעור כזה או אחר - ברור לחלוטין שרוב מוחלט של הגרעינים אינו נגוע, אבל היות שבכל

פעם אוכלים רבים מהם בבת אחת יש להניח שמדובר בכל זאת במיעוט המצוי), יש המורים להביט בכל גרעין לאחר פיצוחו ולפני אכילתו. אבל בפועל, היות שכפי שתיארת כמעט בכל המקרים שהגרעין נגוע הוא בלתי ראוי לאכילה, וכבר בקצה הלשון יורגש טעם מר, נלע"ד שמעיקר הדין אפשר לאכול כרגיל, ורק בכל פעם שנתקלים בטעם מר - לירוק את הגרעין החוצה מהפה.

אני מניח שנשאר עוד תהיות רבות לגבי המציאות בשלל אופניה. מיעטתי להיכנס לעיל לפרטי ההלכות והדינים, בעיקר מפני שאלו כבר נתבררו ברובם בספרי 'לכם יהיה לאוכלה' שאותו קראת. מכל מקום אקווה שתמצא תועלת בדבריי, ואם יהיו לך שאלות נוספות אשמח לענות במה שאוכל.

בברכה,

איתם הנקין

האם יש שיעור לבכי?

בספר ירמיה (כב, י) נאמר "אל תבכו למת ואל תנודו לו". וקשה, כי הכתוב לכאורה סותר את עצמו, כי המשך אותו פסוק הוא "בכו בכו להולך", הרי שאכן יש לבכות? ותרצו בגמרא במועד קטן (כו, ב): "אל תבכו למת" - יותר מדי; 'ואל תנודו לו' - יותר מכשיעור. הא כיצד? שלושה ימים לבכי ושבעה ימים להספד". וכן נפסק ברמב"ם (הלכות אבל יד, י) ובשולחן ערוך (יורה דעה סי' שצד סעי' א). וביארו עוד, שכל זה הוא בשאר העם, אבל בתלמיד חכם הכל לפי חוכמתו - ובתנאי שלא יבכו עליו יותר משלושים יום, כימי בכי משה, ולא יספידוהו יותר משנה.

נמצא שאין לבכות יותר משלושים יום, אפילו על תלמיד חכם. ואם כן, היאך אני בוכה על בני איתם וכלתי נעמה, הי"ד? הרי כבר מלאו יותר משלושים יום להירצחם!

אולם יש להקשות: בשלמא הספד, אפשר להימנע מלהספיד. אבל איך אפשר לתת קצבה לבכי? פורץ מהלב. אי אפשר לומר לאדם לא לבכות. על כורחך צריך לומר שאמנם כן הוא, ולא דברו חז"ל אלא על בכי הדומה להספד - וכמו "וקראו למקוננות ותבואינה" (ירמיהו ט, טז) שמעוררות אחרים לבכות. אין לשאת קינה במטרה לעורר בכי יותר משלושים יום, אפילו לתלמיד חכם. אבל בכי הבוקע מלב האדם, הבכי הלא נשלט - לא שייך לעוצרו. ועל אלה אני בוכיה, ועוד נועדו לי ימים וחודשים של בכי.

מתוך דברים שאמר הרב יהודה ה' הנקין באזכרה במלאת שלושים להירצחם של הרב איתם הנקין ורעייתו נעמה. הי"ד.